

НУЧК імені Т.Г. Шевченка

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
кафедра германської філології

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Леся Василівна Пікун
доцент, кандидат філологічних наук

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Як ви розумієте ці висловлювання?

*«Книги – морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивні перлини виносить».*

Іван Франко

(1856-1916), український письменник.

«Серед тих світів, які не природа подарувала людині, а які створені з матеріалів її власного духу, світ книги найвеличніший».

Герма Гессен

(1877-1962), німецький письменник
(1856-1916), український письменник.

A true work of fiction does all of the following things, and does them elegantly, efficiently: it creates a vivid and continuous dream in the reader's mind; it is implicitly philosophical; it fulfills or at least deals with all of the expectations it sets up; and it strikes us, in the end, not simply as a thing done but as a shining performance.

John Gardner

(1933-82), американський письменник

Літературний твір – _____

Літературний твір _____

Літературний твір _____

Літературно-художній твір – _____

Художній твір є нерозривною єдністю об'єктивного і суб'єктивного, відтворення реальної дійсності, авторське розуміння дійсності та читацька інтерпретація авторського слова. Отже, ми можемо дати таке робоче визначення художнього твору: це певний емоційно-розумовий зміст, виражене в естетичній, образній формі; художній твір володіє цілісністю, завершеністю і самостійністю. Проте літературний твір отримує своє значення у момент нарративної артикуляції твору. Літературний твір постає неначе опосередкована реальність, що відбиває саму себе і будь-яку розумну особистість – автора та читача, котрі проєктують себе на цю реальність. Це специфічний простір, на теренах якого перетинаються,

інтегруються (об'єднуються) та конфронтують світ автора, світ твору та світ читача. Відтак художній твір існує у прямому взаємозв'язку **АВТОР – ТВІР – ЧИТАЧ**.

Автор є творцем літературного твору. Необхідно провести межу між автором реально-біографічним і автором як категорією аналізу літературознавства. Автором називають _____

Читач – учасник літературного процесу, діалогу, який веде з ним письменник у своїх творах. Поняття читач має три основні значення:

Літературознавчий аналіз вивчення частин і елементів твору, а також зв'язків між ними.

Існує багато методик аналізу твору, іноді діаметрально протилежних. Найбільш теоретично обґрунтованим і універсальним є аналіз, що ґрунтується на категорії «змістовної форми» і виявляє функціональність форми відносно змісту. Такий аналіз спрямований на з'ясування того, як змістова особливість просвічується в певних особливостях форми, і навпаки – який зміст криється за тим або іншим формальним прийомом. Цей підхід не руйнує художньої цілісності твору, навпроти – допомагає осмислити закономірності його побудови, внутрішні визначальні зв'язки в ньому.

У літературознавстві існує також термін «**інтерпретація**», що означає тлумачення, збагнення цілісного значення художнього твору, його ідеї, концепції.

Форма і зміст літературного твору –

Змістова площина літературного твору.

Тема – художня дійсність в її сутнісному аспекті: не те, що безпосередньо зображено (*сюжет*) у творі, а то, що сюжет «означає», що він просвічує. Тема – *об'єкт художнього віддзеркалення*, тобто життєві характери та ситуація (взаємостосунки

характерів, а також взаємодії людини з суспільством в цілому, з природою, побутом і т.п.), які як би переходять з реальної дійсності в художній твір і утворюють об'єктивну сторону його змісту. Тематика в такому розумінні виступає як ланка між первинною *реальністю* і реальністю художній, вона як би належить відразу обом світам: реальному і художньому.

Проблема художнього твору. Під проблематикою художнього твору в літературознавстві заведено розуміти область осмислення, розуміння письменником зображеної реальності. Це сфера, в якій виявляється авторська концепція світу і людини, де відбиватимуться роздуми та переживання письменника, де тема розглядається з певної позиції. На рівні проблематики читачу як би пропонується діалог, піддається обговоренню та або інша система цінностей, ставляться питання, приводяться художні «аргументи» за і проти тієї або іншої життєвої позиції. Проблематику можна назвати центральною частиною художнього змісту, тому що в ній, як правило, і укладено те, ради чого ми звертаємося до твору – неповторний авторський погляд на світ.

Міфологічна проблематика – це «фантастико-тенетичне осмислення» «тих або інших явищ природи або культури»; пояснення, яке дає автор твору виникненню тих або інших явищ.

Національно-історична проблематика, коли авторів творів цікавило в основному історичне становлення і доля цілих народностей, «національна доля», питання природи національного характеру, питання зовнішнього історичного буття нації, народу.

Романна проблематики – зацікавлення письменників до особистісного начала і в собі самих, і в довколишньому їх суспільстві.

Філософська проблематика. Ідейний інтерес письменників в цьому випадку направлений на осмислення самих загальних, універсальних закономірностей буття суспільства і природи, як в онтологічному, так і в гносеологічному аспектах.

Формальна площина художнього твору.

За способом зображення життя літературні твори поділяються на три роди: епос, лірику, драму (*таблиця 4,5*). Приналежність твору до того чи іншого роду зумовлює хід аналізу, диктує етапи, прийоми, методологічні принципи. Відмінність між літературними родами завжди тим чи тим чином впливають на аналіз форми.

Аналіз епічного твору

➤ **Сюжет і фабула.**

➤ Сюжет зазвичай будується навколо **конфлікту** – _____

Залежно від співвідношення сюжету і фабули в конкретному творі говорять про різні **види та прийоми композиції сюжету.**

Крім сюжету, в композиції твору існують ще і так звані **позасюжетні елементи**, які часто не менше, а то і більш важливі, ніж сам сюжет.

Композиційні прийоми. Основних чотири: повтор, посилення, зіставлення і монтаж.

АНАЛІЗ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

Як ви розумієте ці висловлювання?

Poetry is the supreme fiction.

Wallace Stevens

A poem is the very image of life in its eternal truth.

Percy Bysshe Shelley

The universe of poetry is the universe of emotional truth.

Muriel Rukeyser

Лірика як літературний рід протистоїть і епосу і драматургії, тому при її аналізі слід в першу чергу враховувати родову специфіку. Якщо епос і драма відтворюють людське буття, об'єктивну сторону життя, то лірика – людська свідомість і підсвідомість, суб'єктивний момент. Епос і драма змальовують, лірика виражає. Можна навіть сказати, що лірика належить зовсім до іншої групи мистецтв, ніж епос і драматургія – не до образотворчих, а до експресивних. Тому до ліричного твору, особливо що стосується його форми, незастосовні багато прийомів аналізу епічних і драматичних творів, і для аналізу лірики літературознавство виробило свої прийоми та підходи.

Стильова домінанта, до якої тяжіє лірика, – це психологізм, але психологізм своєрідний. В епосі і частково в драмі ми маємо справу із зображенням внутрішнього світу героя ніби зі сторони, у ліриці ж психологізм експресивний, суб'єкт вислову та об'єкт психологічного зображення збігаються. Унаслідок цього лірика освоює внутрішній світ людини в особливому ракурсі: вона бере переважно сферу переживання, відчуття, емоції та розкриває її, як правило, у статиці, та зате більш глибоко й живо, ніж це робиться в епосі. Підвладна ліриці й сфера мислення; багато ліричних творів побудовано на розгортанні не переживання, а роздумів (правда, вони завжди забарвлені тим або тим відчуттям). Така лірика називається медитативною. Але у будь-якому випадку зображений світ ліричного твору – це перш за все психологічний світ

Найбільшу складність для аналізу представляють ті ліричні твори, в яких ми зустрічаємося з деякою подібністю сюжету і системи персонажів. Тут виникає спокуса перенести на лірику принципи та прийоми аналізу відповідних явищ в епосі та драмі, що принципово невірно, тому що і «псевдосюжет», і «псевдоперсонажі» мають у ліриці зовсім іншу природу й іншу функцію – перш за все знову ж таки психологічну.

Форми вираження авторської свідомості у ліричному творі різноманітні. Найголовніші з них:

1. ліричний герой
-
-
-

2. поетичний світ;

3. оповідач;

4. герой рольової лірики.

Важливим є **своєрідність композиції ліричного твору**. Лірика тяжіє до малого об'єму і, як наслідок, до напруженої і складної композиції. У ліриці частіше, ніж в епосі та драмі, застосовуються композиційні прийоми повтору, зіставлення, посилення, монтажу. Виняткову важливість в композиції ліричного твору набуває взаємодія образів, що часто створює двоплановість і багатоплановість художнього значення. Головна опорна точка композиції ліричного твору – у його фіналі, що особливо відчувається у творах невеликих за об'ємом. Але й у більш об'ємних створіннях цей принцип часто працює.

Емоційний тон. У ліричному творі важливим є той настрій, який створює поет. Настрій – це не просто настрій, а певна ідейна позиція, виразний погляд на світ. У сукупності ліричних творів одного автора існує наскрізна єдність емоційного тону, за яким стоїть авторське світоспоглядання.

Лірична мова, як правило, – мова з підвищеною експресивністю окремих слів і мовних конструкцій. У ліриці спостерігається більша питома вага тропів і синтаксичних фігур у порівнянні з епосом і драматургією, але ця закономірність є видимою лише в загальному масиві всіх ліричних творів. Відтак в аналізі ліричного твору важливим є вивчення **зображально-виражальних художніх засобів**. Художні засоби – сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких він зображає певний світ виражає до нього своє ставлення, а відтак створює художньо-естетичну цілісність ліричного твору. Художні засоби – основа художнього мовлення. Зображувально-виражальні художні засоби поділяються на *евфонічні, морфологічні, лексичні та поетичний синтаксис*.

<i>Евфонічні засоби</i>	<i>Морфологічні засоби</i>	<i>Лексичні засоби</i>	<i>поетичний синтаксис</i>

Аналіз віршованих особливостей ліричної мови – це багато в чому аналіз її темпової та ритмічної організації, що надзвичайно важливо для ліричного твору, оскільки темпоритм володіє здатністю упередметнювати в собі певні настрої й емоційні стани та з необхідністю викликати їх в читачі.

Рима – суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих словах, відіграє чільну роль у ліричній композиції та строфотворенні. Виконує також функцію естетичну, магічну, римоінтонаційну, жанрово визначальну. Має важливе смислове навантаження, поглиблюючи основний зміст твору:

О Боже мій, така мені **печаль**
і самота моя така **безмежна**,

нема вітчизни. Око *обережно*
обмацує дорогу – між *проваль*.

В.Стус

Ліро-епічними творами є, як видно з назви, синтез епічного і ліричного початків. Від епосу ліроепіка берет наявність оповідання, сюжетність (хоча і ослаблену), систему персонажів (менш розвинуту, ніж в епосі), відтворення наочного світу. Від лірики – вираз суб'єктивного переживання, наявність ліричного героя (з'єднаного з оповідачем в одній особі), тяжіння до відносно малого об'єму і віршованої мови, часто психологізм. В аналізі ліро-епічних творів слідує особлива увага уділяти не розмежуванню епічних чи ліричних начал (це перший, попередній етап аналізу), а їх синтезу в рамках одного художнього світу. Для цього принципове значення має аналіз образу ліричного героя-оповідача. Оповідна мова легко і непримітно переходить в мову експресивно-ліричну, оповідач і ліричний герой ~ нероздільні грані одного і того ж образу. Тому – і це дуже важливо – ліризмом пройнятий і оповідання про речі, про людей, події, ми відчуваємо інтонацію ліричного героя в будь-якому текстовому фрагменті поеми.

Таке проникнення ліричної суб'єктивності в епічне оповідання – найскладніший для аналізу, але водночас і найцікавіший випадок синтезу епічного і ліричного почав. Необхідно навчитися бачити ліричну інтонацію і прихованого ліричного героя в об'єктивно-епічному, на перший погляд тексті.

АНАЛІЗ ДРАМАТИЧНОГО ТВОРУ

Драма багато в чому схожа з епосом, тому основні прийоми аналізу для неї залишаються тими ж. Але слід враховувати, що в драмі, на відміну від епосу, відсутня оповідна мова, що позбавляє драму багатьох художніх можливостей, властивих епосу. Частково це компенсується тим, що драма в основному призначена для постановки на сцені, і, вступаючи в синтез з мистецтвом актора і режисера, набуває *додаткових образотворчих і виразних* можливостей. У літературному тексті драми акцент переміщається на *дії героїв і їх мову*; відповідно драма тяжіє до таких стильових доміант, як сюжетність і різноголосність. У порівнянні з епосом драма відрізняється також підвищеним ступенем художньої умовності, пов'язаної з театральною дією. Умовність драми полягає в таких особливостях, як ілюзія "четвертої стіни", репліки "убік", монологи героїв віч-на-віч із самим собою, а також в підвищеній театральності мовної та жестово-мімічної поведінки.

Специфічною в драмі є і **побудова зображеного світу**. Усі відомості про нього ми одержуємо з розмов героїв і з **авторських ремарок**. Відповідно драма вимагає від читача більшої роботи фантазії, уміння по скупих натяках уявити собі зовнішність героїв, наочний світ, пейзаж і тощо. З часом драматурги роблять свої ремарки все докладніші; існує також тенденція вводити в них суб'єктивний елемент, з'являється вказівка на загальний емоційний тон сцени (сумний звук струни, що лопнула), іноді ремарки у зв'язці розширюються до оповідного монологу. **Образ персонажа** малюється більш скупими, ніж в епосі, але і більш яскравими, сильними засобами. На перший план виходить *характеристика героя через сюжет, через вчинки*, причому дії та слова героїв завжди *психологічно насичені* й тим самим характерологічні. Іншим провідним прийомом створення образу персонажа є його **мовна характеристика**, манера мови. *Допоміжними прийомами* виступають **портрет, самохарактеристика героя і його характеристика в мові інших персонажів**. Для виразу **авторської оцінки** використовується в основному *характеристика через сюжет і індивідуальну манеру мови*.

Своєрідним у драмі виявляється і **психологізм**. Він позбавлений таких поширених в епосі форм, як авторське психологічне оповідання, внутрішній монолог, діалектика душі та потік свідомості. Внутрішній монолог виводиться назовні, оформляється в зовнішній мові і тому сам *психологічний світ персонажа опиняється в драмі більш спрощеним і раціональним*, ніж в епосі. Взагалі драма тяжіє в основному до *яскравих і помітних способів виразу сильних і рельєфних душевних рухів*. Найбільшу трудність в драмі представляє художнє освоєння *складних емоційних станів, передача глибини внутрішнього світу, смутних і нечітких уявлень і настроїв, сфери підсвідомого і тощо*

Головною в драмі є **дія**, розвиток початкового положення, а дія розвивається завдяки **конфлікту**, тому *аналіз драматичного твору доцільно починати з визначення конфлікту, простежуючи надалі його рух*. Розвитку конфлікту підпорядковується **драматична композиція**. Конфлікт втілений або в сюжеті, або в системі композиційних зіставлень. Залежно від форми втілення конфлікту драматичні твори можна розділити на *п'єси дії, п'єси настрою* (Метерлінк, Гауптман) і *п'єси-дискусії* (Ібсен, Горький, Шоу). Залежно від типу п'єси рухається і конкретний аналіз.

П'єси-дії

П'єси настрою.

Природно, що в п'єсах настрою важливу роль в стилі грає психологізм, але психологізм своєрідний, підтекстовий.

- Пригнічений настрій, туга, страждання героїв лише частково виражаються в їх репліках і монологів, де персонаж «виводить назовні» свої переживання.
- Не менше важливим прийомом психологізму стає невідповідність зовнішнього і внутрішнього – душевний дискомфорт виражається в нічого не значущих фразах, в безпричинному сміху і сльозах, в мовчанні тощо
- Важливу роль грають авторські ремарки, що підкреслюють емоційний тон фрази: «залишившись одна, сумує», «нервово», «плаксиво», «крізь сльози» і тощо.

П'єса-дискусія.

Театр абсурду

Прийоми

- трагічний гротеск, засобами якого долаються жах і безглуздя існування.
- трагічні події зображає в комічному ключі, а комічні - трагічному.
- мовний абсурд: зв'язки між словом і вчинком руйнуються, фразеологізми і метафори реалізуються буквальним чином, нонсенс з'єднується з чарівною казкою і прийомами театру гінболь.
- Часто основою спектаклю стає не подія, а відсутність її. В п'єсі «Стільці» (пост. 1952) персонажі — старезна подружня пара — марно намагаються заповнити пустку буття: бажаючи передати людству якусь вигадану «Звістку», вони скликають гостей, яких замінюють стільці, ведуть з ними уявний діалог і плачуть від радості, коли на сцену «є» сам государ-імператор.
- Виступали за цінність Особистості

Елементи аналізу драми

1. **Сюжет:** У чому полягає конфлікт п'єси? Як він розвивається (в межах окремої сцени, чи є ускладнення, кульмінація, спад, вирішення)? Які композиційні прийоми використовуються? Чи є в п'єсі додаткова сюжетна лінія? Як вона співвідноситься з основним сюжетом?
2. **Герої:** які персонажі головні, а які другорядні? Персонажі статичні чи динамічні? Вони реалістичні чи символічні? Як герой представлений у п'єсі? Як його бачать інші герої п'єси? Як герой оцінює сам себе? Як слова або дії, що притаманні герою допомагають розкрити його індивідуальність?
3. **Діалог:** Чому у п'єсі приділяється більше уваги діалогам чи фізичним діям? Діалоги символічні чи реалістичні? Які мовностилістичні засоби використовує автор? Який це має ефект? Який тон та інтонація мови? Як це характеризує героїв?

4. **Монолог** – тривале, внутрішньо однорідне і зв'язне висловлювання, що належить одному суб'єктові і виражає його думки, свідомі чи підсвідомі переживання, рефлексії, почуття та акти волі. На відміну від діалогу, монолог є самостійною одиницею, не вимагає сторонніх висловлювань та позамовної ситуації. Проте, часто монолог передбачає наявність суб'єкта, адресата і ситуації. Це зумовлює те, що монолог підлягає діалогізації, прихованого, опосередкованого чи явно безпосереднього характеру. (аналіз героя, мова, тема, зав'язка, дія, конфлікт, кульмінація, спад)
5. **Місце та дія:** Як облаштування сцени допомагає визначити або відчутти час та місце дії? Сценічний антураж реалістичний чи символічний? Як речі на сцені є особливо важливими задля визначення настрою героїв або їх цінностей? Як сценічний антураж висвітлює тему п'єси чи впливає облаштування сцен на інтерпретацію п'єси?
6. **Тема та проблема.**

**Зошит для самостійної роботи з курсу «Аналіз літературного твору»:
навчальний посібник для студентів магістратури філологічного
факультету – Національний університет «Чернігівський колегіум» імені
Т.Г.Шевченка, 2022. – 13 с.**